

Sukulaisten ja ystävien taloudellinen apu – tärkeä osa huono-osaisten toimeentuloa?

MIKKO NIEMELÄ

Johdanto

Taloudellista hyvinvointia mitattaessa kotitalouksien tulot ovat keskeinen lähtökohta. Tuloihin perustuvia mittareita on myös kritisoitu. Teoreettisessa mielessä erityisesti monet taloustieteilijät ovat pitäneet kulutusta tuloja parempana hyvinvoinnin mittana, sillä kulutuksen on todettu enustavan paremmin pysyviä tai elinikäisiä materiaalisia resursseja (esim. Slesnick 2001). Lisäksi lyhyemmällä aikajaksolla lyhyet tulojen katkokset eivät välttämättä näy elintason heikkenemisenä, sillä kotitaloudella saattaa olla käytettävissään säästöjä tai muita rahoituskeinoja tai se saattaa lykätä hankintojaan (Bradbury & Jäntti 1999, 6). Kulutusta mitattaessa säästämiseen ja muihin rahoitusmahdollisuuksiin, kuten kotitalouksien välisiin tulonsiirtoihin, liittyvät seikat pystytään periaatteessa ottamaan huomioon.

Tulojen ja kulutuksen suhdetta tutkittaessa on havaittu, että pienet tulot ovat vain harvoin yhteydessä pieniin kulutusmenoihin ja päinvastoin (Niemi 2003). Tätä selittävät toisaalta edellä mainitut teoreettiset seikat, mutta myös tietojen keruuseen liittyvät asiat. Ensinnäkin tulo- ja kulutusmenotietojen keruun toisistaan poikkeavat referenssiajat (tulotietojen osalta vuosi, kulutusmenotietojen osalta pääosin kahden viikon tilinpitojakso) saattavat vaikuttaa tulojen ja menojen suhteesta saatavaan kuvaan. Toiseksi kyse on siitä, millä tarkkuudella tulotietoja kerätään. Tilastokeskuksen vuotuisissa tulonjakotilastoissa rekisteritietojen puutteita paikataan haastatteluin. Haastatteluiden avulla kerätään tietoa kotitalouksien välisistä tulonsiirroista, kotitalouksien saamista korkotuloista, elatusavusta sekä joistakin ulkomailta saaduista tuloeristä. Tilastokeskuksen kulutustutkimusaineistojen tulotiedot perustu-

vat kuitenkin ainoastaan rekisteritietoihin, jolloin edellä mainitut tuloerät jäävät huomiotta.

Taloudellisesti huono-osaisten selviytymisstrategioita tutkittaessa on havaittu, että silloin, kun virallinen toimeentuloturva tai pieni palkka ei riitä kotitalouden pakollisiin menoihin, keskeisin epävirallinen rahoitusmuoto on sukulaisten tai ystävien taloudellinen apu (ks. Edin & Lein 1997). Tämä ei ole kovinkaan yllättävää, sillä on odotettua, että minimitoimeentuloturvan varassa elävien tai pienipalkkaisten kotitalouksien on todennäköisesti sangan vaikea saada rahoitusta esimerkiksi kaupallisista lähteistä. Näin ollen vaihtoehdoksi jää usein turvautuminen ystävien ja sukulaisten taloudelliseen apuun.

Suomessa kotitalouksien välisten tulonsiirtojen merkitystä kotitalouksien toimeentuloon ei ole tutkittu. Seuraavaksi tarkastelen ystävilta ja sukulaisilta saadun taloudellisen avun suuruutta eri väestöryhmissä 1990-luvun lopulla.¹ Ystävilta ja sukulaisilta saatua taloudellista apua on kysytty seuraavalla kysymyksellä: Oletko viimeksi kuulleen vuoden aikana joutunut lainaamaan rahaa ystävilta tai sukulaisiltasi selviytyäksesi päivittäisistä menoista? On otettava huomioon, että kysymys viittaa ennen kaikkea pakkoon lainata ra-

¹Aineistoina ovat Turun yliopiston Sosiaalipolitiikan laitoksella vuosina 1995 ja 2000 kerätyt kyselytutkimukset. Aineistot ovat poikkileikkausaineistoja, joiden otokset muodostettiin satunnaisotannalla 18–70-vuotiaasta suomenkielisestä väestöstä. Vuoden 1995 kyselyn otos oli 3 000 henkeä ja lomakkeen palautti 1 859 henkilöä. Tavoittamatta jäi 141 henkilöä. Vastausprosentti oli täten 65. Vuoden 2000 kysely on edellisen kyselyn toisintoa, jossa säilytettiin vertailukelpoisuus vuoden 1995 lomakkeeseen. Vuoden 2000 kyselyn otos oli 4 001 henkeä ja lomakkeen palautti 2 400 henkilöä. Tavoittamatta jäi 45 henkilöä. Vastausprosentti oli näin ollen 61.

Taulukko 1. Kyllä-vastaukset iän ja työmarkkina-aseman mukaan vuosina 1995 ja 2000, %

	1995	2000
Ikä	***	***
alle 25	49,5	49,0
25–34	35,9	30,8
35–44	26,7	22,4
45–54	15,8	13,9
55–70	8,8	8,3
Työmarkkina-asema	***	***
työssä kokopäiväisesti	17,2	14,6
työssä osa-aikaisesti	33,7	30,1
työtön	50,6	45,3
lomautettu	31,6	40,0
eläkkeellä	11,9	10,1
opiskelija	45,8	46,1
kotiäiti/isä	26,3	19,3
muu	28,8	29,1

Khi²-testi: *** = p < 0,001; ** = p < 0,01;
* = p < 0,05

Taulukko 2. Rahan lainaajien osuus köyhistä eri mittareilla vuosina 1995 ja 2000, %

	1995	2000
TULOT	33,6*	48,3***
PUUTE	62,2***	65,4***
KOKEMUS	76,2***	77,5***
VELKA	60,4***	65,0***
ASIAKKUUS	72,2***	77,1***

Khi²-testi: *** = p < 0,001; ** = p < 0,01;
* = p < 0,05

haa, jotta kotitalous selviytyisi päivittäisistä menoista. Näin ollen se sulkee (tai ainakin sen pitäisi sulkea) ulkopuolelle muuhun tarkoitukseen kohdistettavat tulonsiirrot muilta kotitalouksilta, eikä se siten kuvaa kuin osittain kotitalouksien välisiä tulonsiirtoja. Huomioon otettavaa on lisäksi se, että tässä yhteydessä ei pystytä tarkastelemaan taloudellisen avun rahallista suuruutta.

Nuoret ja työttömät avuntarvitsijoita

Vuonna 1995 noin neljännes vastaajista oli joutunut lainaamaan rahaa ystäviltä tai sukulaisilta. Vuonna 2000 näiden kotitalouksien osuus oli pudonnut siten, että noin viidennes vastaajista oli joutunut turvautumaan ystävien tai sukulaisen taloudelliseen apuun. Seuraavaksi tar-

kastelen, millä tavoin saatu taloudellinen apu jakaantuu eri väestöryhmissä ja missä määrin väestöryhmittäinen kuva on muuttunut tarkastelupe-riodin aikana.

Taulukossa 1 on tarkasteltu iän ja työmarkkina-aseman mukaisesti niiden osuuksia, jotka ovat joutuneet turvautumaan ystävien ja sukulaisten taloudelliseen apuun. Iän suhteen on havaittavissa molempina vuosina lineaarinen yhteys siten, että iän karttuessa taloudellisen avun määrä vähenee. 1990-luvun lopun muutoksia tarkasteltaessa kiintoisa havainto on lisäksi se, että ikäryhmien ääripäitä lukuun ottamatta taloudelliseen apuun turvautuminen on laskenut.

Työmarkkina-asemia tarkasteltaessa havaitaan, että nuorten tilannetta selittänee pitkälti opiskelu. Vajaa puolet opiskelijoista on turvautunut ystävien tai sukulaisten taloudelliseen apuun. Tulos ei ole kovinkaan yllättävä, mutta toisaalta tällä saattaa olla myös ongelmallisia seuraamuksia. Poliittisessa keskustelussa on korostettu opintojen valmistumisaikojen lyhentämistä. Kenties osaksi tästä syystä opintotuen taso on pidetty erittäin alhaisena. Seurauksena on ollut se, että rahoitukseen päivittäiset menonsa opiskelijan on joko hakeuduttava töihin tai turvaututtava vanhempiensa taloudelliseen apuun. Sosiaalipoliittisesti ongelmallista on se, että kaikilla ei ole mahdollisuutta turvautua ystäviensä tai sukulaisten apuun. Laajamittaisena tämä vaarantaa koko universaalien koulutusjärjestelmän periaatteita: taloudellisesti huonompiosaisten lapsilla ei välttämättä ole enää varaa opiskella.

Työmarkkina-asemia tarkasteltaessa havaitaan lisäksi, että työhön liittyvä epävarmuus heijastuu selvästi turvautumisessa taloudelliseen apuun. Kokopäiväisesti työssä olevien osuudet ovat noin puolet pienempiä kuin osa-aikaisesti työssä olevilla. Lisäksi lomautetuilla osuudet ovat pienemmät kuin työttömillä. Kokonaisuudessaan työttömillä ystävien ja sukulaisten taloudelliseen apuun turvautuminen on kaikkein yleisintä. Tosin 1990-luvun lopulla lomautettujen ja työttömien välinen ero on kaventunut selvästi.

Epävirallinen apu taloudellisesti huonosaisten turva

Taulukossa 2 on tarkasteltu eri mittareilla mitattua taloudellisen huono-osaisuuden ja epäviralliseen taloudelliseen apuun turvautumisen välistä

yhteyttä. Köyhyyttä ja taloudellista huono-osaisuutta on tarkasteltu viidellä eri mittarilla, jotka mittaavat eriluonteista taloudellista puutetta: pienituloisuutta (TULOT), välttämättömyys-työkykyiden puutetta (PUUTE), subjektiivista köyhyyden kokemista (KOKEMUS), ylivelkaisuutta (VELKA) ja toimeentulotuen asiakkuutta (ASIAKKUUS). (Ks. Liitetaulukko 1.)

Yleisesti ottaen melko suuri osa taloudellisesti huono-osaisiksi luokitelluista on joutunut lainaamaan rahaa. Kiintoisa havainto on kuitenkin se, että molempina vuosina vähiten epäviralliseen taloudelliseen apuun joutuivat turvautumaan pienituloiset. Tosin kun vuonna 1995 noin kolmannes pienituloisista joutui lainaamaan ystäväiltään ja sukulaisiltaan, niin vuonna 2000 niiden osuus oli jo miltei puolet. Sosiaalipoliittisesti mielenkiintoista onkin se, että kaikkien mittareiden mukaan taloudellisesti huono-osaisten keskuudessa epävirallinen taloudellinen apu on lisääntynyt 1990-luvun lopulla. Koko väestön tasollahan epävirallinen taloudellinen apu oli laskenut.

Suurimmat osuudet molempina tarkasteluajankohtina löytyvät subjektiivisen kokemuksen ja toimeentulotukiasiakkuuden mukaan. Subjektiivisen kokemuksen ja toimeentulotukiasiakkuuden välinen päällekkäisyys on molempina vuosina noin kolmannes, eli kolmannes toimeentulotukiasiakkaista kokee olevansa köyhiä ja päinvastoin. Näin ollen kyse on jossakin määrin eri kotitalouksista. Tämän perusteella voidaan pohtia esimerkiksi sitä, syntyykö kokemus köyhyydestä siitä, että joutuu turvautumaan ystävien ja sukulaisten taloudelliseen apuun, vai johtuuko rahan lainaaminen ystävilta ja sukulaisilta toimeentulotuen maksujen viipeistä tai yksinkertaisesti minimitoimeentuloturvan riittämättömyydestä.

Pohdintaa

Tulokset ovat suomalaisen hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikan näkökulmasta jossakin määrin hämmentäviä. Hyvinvointivaltiomalleja käsittelevien perusoppikirjojen mukaan Suomessa pohjoismaisena hyvinvointivaltiona julkisen sektorin *pitäisi* kantaa vastuu taloudellisesta toimeentuloturvasta, eikä lähimmäisen avun pitäisi olla kes-

keistä. Tästä huolimatta suurin osa köyhiksi ja huono-osaisiksi luokitelluista *joutuu* lainaamaan rahaa ystäviltaan ja sukulaisiltaan. Samaan hengetoon on tosin sanottava, että tässä yhteydessä ei pystytty tarkastelemaan epävirallisen avun rahallista suuruutta, joka määrittää avun lopullisen merkityksen taloudelliselle toimeentulolle.

Toimeentulon mittaamisen näkökulmasta asia näyttää kuitenkin olevan erittäin relevantti. Periaatteessa se, että yksilöllä on mahdollisuus lainata rahaa ystävilta tai sukulaisilta, on luonnollisesti hyvä asia taloudellisen toimeentulon kannalta. Huonoimmassa asemassa ovat luonnollisesti ne, joilla ei ole mahdollisuuksia kyseiseen epäviralliseen apuun. Jos 77 prosentilla toimeentulotukiasiakkaista on mahdollisuus turvautua ystävien ja sukulaisten taloudelliseen apuun, niin voidaan pohtia, missä määrin jäljelle jääneessä 23 prosentissa on niitä, jotka tarvitsisivat yhtä lailla apua, mutta jäävät sitä ilman, koska heillä ei ole sitä saatavilla.

Kotitalouksien väliset tulonsiirrot kokonaisuudessaan on kiintoisa teema, jossa riittää pohdittavaa sekä tilastojen tuottajille että tutkijoille. Tuloperusteista taloudellista hyvinvointia mitattaessa on selvää, että pelkkiin rekisteritietoihin perustuvat tulotiedot eivät mittaa kotitalouden taloudellisia resursseja parhaalla mahdollisella tavalla. Tilastojen tuottajien pulmana on luonnollisesti se, kuinka luotettavasti muista kuin virallisista lähteistä saatavia tuloja pystytään keräämään. Oletettavasti näillä tuloerillä on kuitenkin keskeinen merkitys kotitalouksien toimeentulolle ja siksi niiden tilastointi on tärkeää. Tarve myös jatkotutkimukselle on ilmeinen, sillä epävirallisesta taloudellisesta avusta ja kotitalouksien välisistä tulonsiirroista ei ole ylipäätään kovinkaan paljon tutkimustietoa. Kiintoisia tutkimusaiheita olisivat esimerkiksi taloudellisen avun suuruus eri väestöryhmissä, mihin väestöryhmiin apu enimmäkseen suuntautuu ja mitkä väestöryhmät apua enimmäkseen antavat. Lisäksi tarvittaisiin kansainvälisesti vertailevaa tutkimustietoa siitä, vaihtelee kotitalouksien välisten tulonsiirtojen merkitys eri maiden välillä ja millä tavoin tulokset sopivat erilaisiin hyvinvointivaltiotypologioihin. Tilastotietoa tämännäköisistä seikoista on kuitenkin niukasti saatavilla.

TIIVISTELMÄ

Mikko Niemelä: Sukulaisten ja ystävien taloudellinen apu – tärkeä osa huono-osaisten toimeentuloa?

Kotitalouksien välisistä tulonsiirroista, niiden laajuudesta, määrästä ja kohdentumisesta on olemassa sangen niukalti tutkimustietoa. Kotitalouksien väliset tulonsiirrot ovat kuitenkin keskeinen seikka toisaalta hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikan ja toisaalta toimeentulon mittaamisen näkökulmasta. Tässä artikkelissa kotitalouksien välisiä tulonsiirtoja tutkitaan ystäviltä ja sukulaisilta saadun taloudellisen avun näkökulmasta. Artikkelissa tarkastellaan ystäviltä ja sukulaisilta saadun taloudellisen avun yleisyyttä eri väestöryhmissä 1990-luvun lopulla. Tutkimuksen aineistoina ovat Turun yliopiston Sosiaalipolitiikan laitoksella vuosina 1995 ja 2000 kerätyt väestöä edustavat kyselytutkimukset.

Tulosten mukaan melko suuri osa väestöstä on joutunut turvautumaan ystävien ja sukulaisen taloudelliseen apuun. Näiden kotitalouksien osuus oli kuitenkin pienentynyt 1990-luvun lopulla: kun vuonna

1995 noin neljännes vastaajista oli turvautunut ystävien ja sukulaisen taloudelliseen apuun, niin vuonna 2000 näiden kotitalouksien osuus oli noin viidennes. Eri ikäryhmiä tutkittaessa havaittiin molempina vuosina lineaarinen yhteys siten, että iän karttuessa taloudellisen avun määrä vähenee. Nuorten tilannetta selittää suurimmaksi osaksi opiskelu, sillä molempina vuosina vajaa puolet opiskelijoista oli joutunut turvautumaan ystäviltä tai sukulaisilta saatuun taloudelliseen apuun. Työmarkkina-asemaa tarkasteltaessa havaittiin lisäksi, että työsuhteen epävarmuus on selvässä yhteydessä epäviralliseen apuun turvautumiseen. Kaikkein yleisintä ystävien ja sukulaisen taloudelliseen apuun turvautuminen on työttömillä. Taloudellisen huono-osaisuuden ja epäviralliseen apuun turvautumisen yhteyttä tutkittiin viidellä taloudellista huono-osaisuutta kuvaavalla mittarilla. Siitä huolimatta, että koko väestön tasolla epäviralliseen taloudelliseen apuun turvautuminen oli vähentynyt, taloudellisesti huono-osaisten turvautuminen ystävien ja sukulaisen apuun lisääntyi 1990-luvun lopulla.

KIRJALLISUUS

BRADBURY, BRUCE & JÄNTTI, MARKUS: Child Poverty across Industrialized Nations. Innocenti Occasional Papers. Economic and Social Policy Series no. 71, 1999

EDIN, KATHRYN & LEIN, LAURA: Making Ends Meet. How Single Mothers Survive Welfare and Low-Wage Work. New York: Russel Sage Foundation, 1997

NIEMELÄ, MIKKO: Pienituloisuuden ja pienimenoisuuden välisen suhteen kehitystrendit 1966–2001. Kansantaloudellinen aikakauskirja 99 (2003): 3, 278–293

SLESNICK, DANIEL D.: Consumption and Social Welfare: Living Standards and Their Distribution in the United States. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Liitetaulukko 1. Köyhyyden ja huono-osaisuuden mittarit

Suhteellinen tulometodi (TULOT)	50 % kotitalouden käytettävissä olevien ekvivalenttitulojen mediaanista ¹
Konsensuaalinen deprivatio (PUUTE)	Vähintään kolmen välttämättömyystekijän puute ²
Subjekttiivinen köyhyys (KOKEMUS)	"Todella vaikeaa" -vastaus kysymykseen "Kuinka vaikeaa/helppoa perheesi toimeentulo nykyisillä kuukausituloilla on?"
Ylivelkaisuuden kokeminen (VELKA)	"Täysin samaa mieltä" -vastaus väitteeseen "Tulot ja lainanhoitokulut huomioon ottaen koen olevani ylivelkaantunut"
Toimeentulotukiasiakkuus (ASIAKKUUS)	"Kyllä" -vastaus kysymykseen "Oletko viimeksi kuluneen vuoden aikana saanut toimeentulotukea?"

¹Käytetty kulutusyksikköluokitus OECD:n (perinteinen) ekvivalenssiskaala. Pienituloisuusraja 2 175 mk/kk vuonna 1995 ja 2 765 mk/kk vuonna 2000.

²Välttämättömyystekijöiden puute esitettiin väestön mielipiteen pohjalta. Välttämättömyystekijät vuonna 1995: Terveyspalvelut (96 % väestöstä piti välttämättömyytenä), lämmin ruoka vähintään kerran päivässä (95 %), pesukone (88 %), hammaslääkäri kerran vuodessa (82 %), pölynimuri (80 %), nykyaikainen asunto (78 %), mahdollisuus käyttää julkisia liikennevälineitä (77 %), kotivakuutus (66 %), tilava asunto (59 %), parturissa tai kampaajalla käynti vähintään kerran kolmessa kuukaudessa (59 %), sanomalehti (53 %) ja pakastin (52 %). Välttämättömyystekijät vuonna 2000: Terveyspalvelut (97 %), lämmin ruoka kerran päivässä (96 %), pesukone (88 %), hammaslääkäri kerran vuodessa (83 %), pölynimuri (83 %), nykyaikainen asunto (80 %), mahdollisuus käyttää julkisia liikennevälineitä (72 %), kotivakuutus (70 %), parturissa tai kampaajalla käynti vähintään kerran kolmessa kuukaudessa (62 %), puhelin (57 %), tilava asunto (57 %), pakastin (55 %) ja televisio (51 %).